

Kdo je „levičák“ a kdo „pravičák“?

Jiří Vinopal

Levice a pravice – dva pojmy užívané velmi často politiky, žurnalisty i běžnými lidmi. Pojmy, jejichž obsah je intuitivně všem zřejmý, který by však jen málokdo dokázal jednoznačně vysvětlit. Historik by jistě poukázal na dějinné souvislosti původu pojmů v době Francouzské revoluce a jejich vývoj v kontextu vývoje moderních společností, politolog by zřejmě vnesl hledisko rozložení sil v oblasti boje o politickou moc a jeho vývoj, politik by si možná vystačil s jednoduchými přírovnáními typu my a oni a v běžné řeči bychom se zřejmě nejčastěji setkali s lidovými názvy politických stran a termíny jako sociální jistoty apod.

Ačkoli je klasické vnímání politického prostoru jakožto linie vedoucí od levice k pravici běžné a běžně také používané, není jediným schématem, podle něž je možné politické subjekty či názory řadit. Kromě toho jde již podle některých autorů o koncept zastaralý a nevyhovující přesně o skutečném rozložení sil a názorovém prostředí na poli politiky.¹ Svého času fungoval jako poměrně spolehlivý model politické skutečnosti, nicméně doba jeho slávy již pominula. O to překvapivější je, s jakou setrvačností se oba pojmy udržují v zásobárně běžně používaného výraziva. Levičák je proto stále ještě označení člověka, prosazujícího - mimo jiné - co nejširší oblast sociálních jistot, které by měl zabezpečovat stát, zatímco pravičák je nejčastěji označení pro člověka, který by státní paternalismus co nejvíce omezil a starost o svůj osud by ponechal v maximální možné míře na každém jednotlivci. Obyčejně se předpokládá, že oba ideální typy jsou svými protiklady, že leží na opačných koncích jakési pomyslné stupnice. Každý z nás je pak podle tohoto modelu orientován buď pravicově, nebo levicově.

Způsoby zkoumání levo-pravé orientace

Tradičními měřícími nástroji, používanými pro zařazení člověka do levo-pravého spektra, jsou především dva typy otázek.

První variantou, kterou použijeme v případě, že nehodláme činit hlubší závěry a jde nám spíše o identifikační, nežli meritorní znak, je jednoduchá stupnice levo-pravé politické orientace, na niž se respondenti sami zařazují. Formálních i grafických podob, jakých může taková stupnice nabývat, je několik a záleží nejspíše na citu a zkušenostech výzkumníka, kterou z nich zvolí. Klasickými variantami jsou stupnice s popsány variantami,

krajní levice	levice	levý střed	střed	pravý střed	pravice	krajní pravice
1	2	3	4	5	6	7

obyčejné číselné škály s označenými krajními body, jako např.:

LEVICE						PRAVICE
1	2	3	4	5	6	7

nebo alternativní provedení, neužívající kognitivně možná trochu zatíženou číselnou ilustraci:

¹ Heywood, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, s. 16-18.

LEVICE		STŘED			PRAVICE	
L	L	L	O	P	P	P

Ať již použijeme jakoukoli variantu jednoduché škály, považujeme obvykle konstruktovou validitu takového zkoumání za dostatečnou. Jinými slovy předpokládáme, že něco takového jako vnímání levicovosti a pravicovosti v myslích lidí skutečně existuje a že se, ne-li všichni, pak alespoň drtivá většina z nich, dokáže označit za levicově či pravicově smýšlející. Pro úplnost ještě na tomto místě dodejme, že výsledky získané výzkumem se budou při použití tří výše uvedených příkladů více či méně lišit a lišit se budou i v situacích, kdy bychom namísto sedmibodové stupnice zvolili například 5 nebo 11 bodovou.

V případě, že usilujeme o preciznější, hlubší a využitelnější pohled na zkoumanou problematiku, měli bychom využít druhé varianty, a sice baterie výroků. Jde o určitý počet formulací, které nějakým způsobem vyjadřují postoje označitelné za pravicové či levicové, s nimiž mají respondenti vyjádřit svůj souhlas nebo nesouhlas. Mohou to být například tyto:

- Stát má lidem zabezpečit jen nutné životní minimum, jinak se každý musí postarat sám o sebe;
- Stát má usměrňovat rozvoj hospodářství;
- Stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod;
- Stát má pro rozvoj ekonomiky stanovit jasná pravidla a dbát na jejich dodržování;
- Stát má zaručit, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci;
- Velikost soukromého vlastnictví nesmí být nijak omezována;
- Co nejvíce státního vlastnictví by mělo přejít do soukromých rukou;
- To, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými;
- Stát má hospodářským podnikům umožnit co největší samostatnost;
- Hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů.

Takovýchto baterií výroků lze utvořit libovolně mnoho, záleží jen na imaginaci a zkušenostech výzkumníka, kolik a jakých výroků je schopen vymyslet a použít. Zařazení do levo-právěho kontinua se pak děje zejména pomocí různých typů konstruovaných indexů, kdy se jedinci za jeho odpovědi podle zvoleného klíče přiřazují body a jejich součet jej jednoznačně umístí na škálu, rozpínající se mezi minimálním a maximálním možným součtem bodů za všechny výroky - tedy mezi levicovostí a pravicovostí. Můžeme pak jasně říci, zda se na základě souhlasu a nesouhlasu s baterií výroků blíží spíše k pravicovým postojům, levicovým, nebo zda se pohybuje v neutrální zóně. Velice snadno se dají srovnávat dva jedinci mezi sebou a na základě průměrů i celé skupiny, například muži a ženy.

Výhoda použití této varianty je zřejmá: nenutíme respondenty, aby si představili nějakou imaginární škálu levice – pravice a na ni se snažili sami sebe zařadit, nýbrž jim předkládáme věcné a konkrétní výroky uvedeného typu, s nimiž jen vyjadřují svůj souhlas či nesouhlas. Poměrně konkrétní skutečnost, jakou je například zajištění pracovního místa státem, je pro dotazované snáze představitelná, nežli imaginární stupnice levo-právěho politického spektra. Při hledání odpovědi tak po lidech nevyžadujeme příliš velkou míru abstrakce a jdeme na věc raději přes jejich konkrétní životní postoje a názory.

Zdálo by se, že se touto cestou dokonce vyhýbáme sporné (ačkoli málokdy formulované) otázce validity konstruktů levo-pravé škály.² A skutečně, dokud analyzujeme jednotlivé výroky, pak je pro nás validita takového konstruktů nepodstatná a nemusíme se jí příliš zabývat. Její relevance se však vynořuje velice záhy, a to v okamžiku konstruování indexu podle odpovědí na všechny výroky. Tvorbou takového indexu totiž opět mlčky zavádíme předpoklad, že něco takového, jako levo-pravá škála, v myslích respondentů skutečně existuje. Nevnutili jsme jim to sice hned přímo otázkou v dotazníku, nicméně dodatečným zjednodušením dosahujeme téhož. Oklikou se tak dostáváme na stejné rozcestí. Abychom mohli pokračovat dál, potřebujeme si odpovědět na důležitou otázku: je situování člověka na jednoduchou škálu levice - pravice opodstatněné?

Validita levo-pravé škály

Tradice a historické pojetí, stejně jako běžná vyjádření odborníků, politiků, žurnalistů i běžných lidí nám dávají zdánlivé odůvodnění používaného modelu. Jak bylo napsáno výše, levicovo-pravicové vnímání politického spektra je zdůvodnitelné historicky a nelze se tedy divit, že toto pojetí přetrvává dodnes. Jsou-li na levo-pravé škále vnímány politické subjekty a činy, nemáme jistě daleko k tomu, zařazovat na stejnou škálu i osoby, které s danými subjekty a činy souhlasí či nesouhlasí.

Stejně jako lze adekvátnost levo-pravého modelu zpochybnit v oblasti politického dění, lze jej (ačkoli bude pochopitelně vycházet z jiných zdrojů) zpochybnit i v oblasti myšlení lidí. Ti totiž nevnímají pravicové názory jako jednoznačná opozita názorů levicových, levicové postoje pro ně nejsou neslučitelné s pravicovými a nedělá jim tedy často příliš velké problémy, jevit se v některých otázkách jako „levičáci“ a v některých jako „pravičáci“.

K tomuto zjištění nás nemůže přivést analýza jednoduché škály levice – pravice a nedospějeme k němu ani všemi typy výrokových baterií. Soubor výroků, který je uveden výše, nás však k takovému poznání dovést může. Přečteme-li si jednotlivá konstatování pozorně, zjistíme, že některá z nich vyjadřují postoje levicové, zatímco některá postoje pravicové.

Levicově orientované výroky:

- Stát má usměrňovat rozvoj hospodářství;
- Stát má zaručit, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci;
- To, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými;
- Hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů.

Pravicově orientované výroky:

- Stát má lidem zabezpečit jen nutné životní minimum, jinak se každý musí postarat sám o sebe;
- Stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod;
- Velikost soukromého vlastnictví nesmí být nijak omezována;
- Co nejvíce státního vlastnictví by mělo přejít do soukromých rukou;
- Stát má hospodářským podnikům umožnit co největší samostatnost.

² V nedávné době došlo k formulování problému konstruktové validity levo-pravého modelu v rámci metodologického experimentu Martina Kreidla a Jiřího Krejčího. Kreidl, M.: *Použití MIMIC modelu na standardizovaných škálách ke zhodnocení kvality práce výzkumných agentur*. Text v recenzním řízení do Sociologického časopisu /Czech Sociological Review.

Skutečnost, že lze soubor výroků rozdělit intuitivně, nás pochopitelně ještě neopravňuje k přijetí závěru, že se v případě levo-pravého spektra nejedná o jediné ucelené kontinuum! Takový závěr může být až výsledkem analýzy, vycházející z navržené hypotézy.

Užitečné nástroje k jejímu ověření nám poskytují některé statistické metody. Zejména faktorová analýza, jejímž cílem je odhalit, kolik a jaké skryté postoje ovlivňují odpovědi na několik různých otázek. K našemu účelu byla použita data agregovaná ze tří nedávných výzkumů CVVM, tedy celkem 2154 případů.³ Směry odpovědních škál byly u levicových položek převráceny tak, aby všechny výroky sledovaly stejnou logiku: čím více bodů, tím pravicovější postoj.

Dosažené výsledky ukazují, že omezit latentní vlivy, které stojí za odpověďmi v analyzované baterii, na jediné kontinuum levo-pravé orientace, skutečně opodstatněné není. Daleko vhodnější by podle nich bylo uvažovat o dvou faktorech, které odpovědi ovlivňují.

Tabulka faktorových zátěží⁴)

Faktor:	Pravice	Levice
Stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod;	0,914	-0,428
Stát má hospodářským podnikům umožnit co největší samostatnost;	0,887	-0,290
Velikost soukromého vlastnictví nesmí být nijak omezována;	0,814	-0,078
Tržní hospodářství je cestou k vyšší životní úrovni;	0,800	-0,103
Co nejvíce státního vlastnictví by mělo přejít do soukromých rukou;	0,648	0,149
Hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů;	-0,374	0,939
Stát má zaručit, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci;	-0,205	0,919
To, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými;	-0,056	0,801
Stát má usměrňovat rozvoj hospodářství.	-0,169	0,715

Ptáme-li se na podstatu obou faktorů, zjišťujeme-li, o jaké postoje vlastně jde, snadno odhalíme skutečnost, že každý z nich míří svým směrem a ovlivňuje dvě skupiny otázek značně odlišně: skupina levicových výroků je pozitivně ovlivňována jedním a negativně druhým faktorem, u skupiny výroků pravicových je tomu přesně naopak. Faktorové zátěže zřetelně kopírují předchozí hypotetické rozdělení položek na levicové a pravicové, a proto můžeme tyto souhrnné postoje označit jako faktor levicovosti a faktor pravicovosti.

Nemáme zde již tedy jediné kontinuum levice – pravice, na němž by bylo nutno každého člověka jednoznačně situovat, nýbrž kontinua dvě: levice a(!) pravice. Kteréhokoli jednotlivce lze nyní zařadit do obou z nich, a to nezávisle na sobě. To může teoreticky v důsledku znamenat, že téhož člověka označíme v rámci jedné škály za pravicově smýšlejícího a v rámci druhé za smýšlejícího levicově. Nicméně k takovým extrémům zřejmě dojde jen zřídka, protože oba faktory spolu pochopitelně poměrně značně korelují.⁵ Pro názornou představu je důležitější si uvědomit situaci opačnou: ačkoli

³ Totožné položení baterie výroků z ledna 2003, ledna 2002 a listopadu 2000.

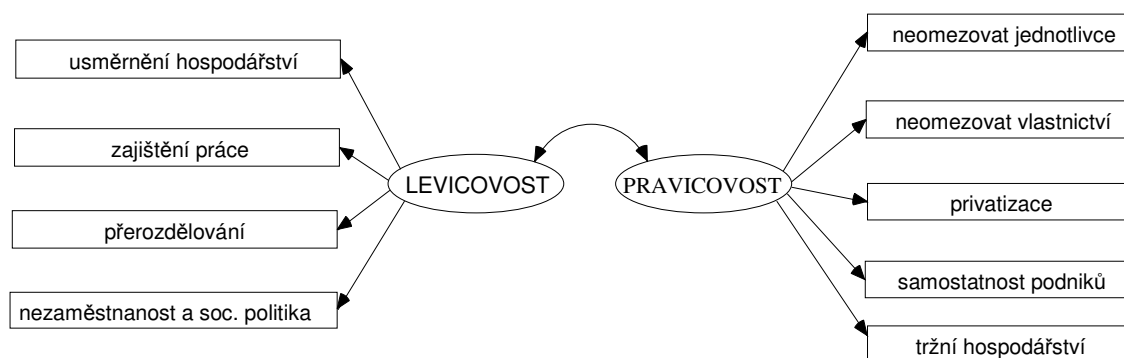
⁴ Faktorová analýza byla provedena programem SPSS. Faktory, vysvětlující dohromady 51,5% variance, jsou automaticky extrahovány metodou hlavních komponent při eigenvalues nastavených na hodnotu 1. Za rotační metodu, která má usnadnit interpretaci získaných faktorů, byla zvolena neortogonální metoda Oblimin with Kaiser Normalization, Delta = 0,7, z důvodu předpokládané vysoké korelovanosti levicových a pravicových postojů.

⁵ Pearsonův korelační koeficient: 0,72 na hladině významnosti: 0,01. Označit tuto korelaci jako „značnou“ lze v kontextu, v jakém k tomu došlo. V kontextu posuzování adekvátnosti modelu s jednou latentní proměnnou a modelem se dvěma latentními proměnnými je to korelace nízká, naznačující větší přijatelnost modelu se dvěma latentními proměnnými (viz dále). Hodnota korelačního koeficientu faktorových skóre je pochopitelně navíc značně ovlivněna metodou rotace faktorů.

se určitá osoba na základě svých odpovědí na pravicové otázky jeví být silně pravicově založenou, neznamená to ještě, že s levicovými názory bude zásadně nesouhlasit. A naopak a jinými slovy: ani radikální levičák nutně nemusí zároveň nesouhlasit s umírněnými pravicovými názory.

Ověřit hypotézu o existenci dvou kontinuí za odpověďmi na baterii výroků lze i dalšími metodami, například tvorbou Guttmanovy škály – skalogramu, nebo posouzením statistické přijatelnosti modelů s jednou a se dvěma latentními proměnnými pomocí programu na strukturní modelování.

K tomuto účelu byl využit program AMOS, v němž byla provedena analýza navazující na předchozí výsledky. V podstatě jde o pokračování faktorové analýzy konfirmační cestou, během níž jsou porovnány dva faktorové modely. Jeden z nich předpokládá ovlivnění odpovědí na položky baterie jednou latentní proměnnou: levice-pravice, druhý z modelů předpokládá ovlivnění odpovědí dvěma vzájemně zkorelovanými faktory: levicovost a pravicovost. Zjednodušená podoba modelu se dvěma latentními proměnnými vypadá následovně:

I zde výsledky podpořily hypotézu o tom, že je vhodnější uvažovat o dvou latentních postojových škálách, nežli o jediném kontinuu. Přijatelnější se totiž ukázal být model se dvěma latentními proměnnými, ačkoli poměrně silně zkorelovanými.⁶

Závěr

Zdá se, že hovořit v případě politické orientace individuů o levičáctví a pravičáctví a vnímat přitom tyto pojmy jako vzájemné protiklady, není zcela adekvátní reálné situaci. Jak ukázala naše analýza, každý člověk má určité postoje k levicovým otázkám a určité postoje k otázkám pravicovým, přičemž tyto se vůbec nemusí vzájemně vylučovat. Je pochopitelně možné o někom říci, že je levicově orientován, nicméně je třeba pak také dodat, jak je na tom se smýšlením pravicovým. Teoreticky je totiž možné, že s podobně silným přesvědčením, s jakým vyjadřuje levicové cítění, vyjadřuje i cítění pravicové.

Důvodem zdánlivé názorové nekonzistence může být například skutečnost, že faktory levicovosti a pravicovosti nejsou jedinými skrytými proměnnými, které určují odpovědi na položené otázky. Jsou velmi pravděpodobně faktory nejsilnějšími a tedy nejdůležitějšími, nicméně (vzpomeňme si, že vysvětlují jen o něco více, než polovinu variance) existují i další vlivy a přímo neměřené proměnné (jakými mohou být například individualismus, pocit sounáležitosti, touha po svobodě, rovnostářství atd.), které do hry také určitou měrou vstupují. Je možné, že očištěny od těchto vlivů by se faktory

Při jiném zvoleném Delta by byl koeficient odlišný. Například korelace hrubých sumačních skóre levicovosti a pravicovosti, vypočítaných zvlášť pro každý faktor z příslušných položek, je 0,36, resp. -0,36. (Kladná hodnota korelačního koeficientu zde nesignalizuje přímou úměru, ale je důsledkem předchozího převrácení metriky u levicově směřovaných výroků. Je nasnadě, že v realitě je závislost mezi levicovostí a pravicovostí úměrná nepřímo a koeficient by tedy byl záporný.)

⁶ Chí-kvadrát modelu s jednou latentní proměnnou dosahuje hodnoty 1317,4 při 27 stupních volnosti (RMSEA = 0,149), zatímco v modelu se dvěma latentními proměnnými je Chí-kvadrát 364,3 a 26 stupňů volnosti (RMSEA = 0,078). Korelace: 0,5.

levicovosti a pravicovosti ukázaly být skutečně opozity a tedy dvěma póly jediného kontinua, nicméně empirické ověření takové hypotézy je již za hranicemi možností výzkumu veřejného mínění. V naší situaci jsou podstatné výsledky, vztahující se k současným podobám zkoumání levo-pravé orientace lidí:

Teoretický koncept levo-pravého spektra není pro zkoumání politického smýšlení lidí tím nejvhodnějším a měl by být nahrazen jiným, který lépe odpovídá skutečné situaci. Pokud možno bychom se proto měli při výzkumech vyhnout zjednodušující škále levo-pravé politické orientace a raději využít možností výrokových baterií s ověřenými indikátory obou směrů a ve vyváženém poměru. Východiskem z komplikací s validitou konceptu by pak mělo být oddělené sledování indexů pravicovosti a levicovosti, které by mělo předcházet jejich souhrnné interpretaci.

Literatura

Heywood, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing.

Klíma, M. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.

Kreidl, M.: *Použití MIMIC modelu na standardizovaných škálách ke zhodnocení kvality práce výzkumných agentur*. Text v recenzním řízení.